

GLAGOLJAŠKI UDIO U DVOJEZIČNOJ HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI RAZDOBLJA ROMANIKE I GOTIKE

Radoslav KATIČIĆ, Zagreb – Beč

Književna dvojezičnost karakteristično je obilježje hrvatske kulture po kojem se ona izdvaja, moglo bi se upravo reći identificira, u čitavome širem kulturnom prostoru kojemu pripada. Utemeljeno je to još početkom 10. stoljeća, kad papi Ivanu X. nije pošlo za rukom da stvarajući obnovom stare salonitanske metropolije u Splitu organizacijski okvir cjelovitoj dalmatinsko-hrvatskoj crkvi iskorijeni u njoj, kako je smatrao potrebnim, slavensko bogoslužje, "Metodijevu nauku", kako je sam 925. pisao Tomislavu, kralju Hrvata, i Mihovilu, knezu Humljana. Od tada su u hrvatskom prostoru ostala u upotrebi dva bogoslužbena jezika i u vezi sa svakim od njih dvije pismene kulture, ponajprije u crkvenoj i u pravnoj porabi, od kojih se ni jedna ne može izdvojiti iz simbiotske cjeline kojoj su skupa pripadale. Drukčije i nije moglo biti kada se misa govorila na tim dvama jezicima. Bilo je tu sukoba, pa i neprekidnoga trvenja promjenljiva intenziteta, ali je 1248. i 1252. papa Inocencije IV. službenim i trajnim odobrenjem žive tradicije potvrdio da je to dvojezičje trajno obilježje hrvatskoga liturgijskoga, a to će u ono doba reći i kulturnoga i književnoga prostora. Misa se govorila, kruh i vino pretvarali u tijelo i krv Isusovu, na dva jezika. Vrlo jasno i dojmljivo opisao je to sredinom 14. stoljeća Juraj Slovinač, koji je tada kao prvi, bar koliko znamo, predavao na pariškoj Sorbonni slavističke predmete, u bilješkama za tu svoju nastavu. Kaže da u zemlji Hrvata, upravo "hrvatskoj domovini", ima biskup, razabire se da misli na senjskoga, koji govori misu latinski ili slavenski, kako hoće (ŠANJEK – TANDARIĆ 1984: 6–7).

Izvršno je tu prikazana i protumačena temeljna dvojezičnost hrvatske književnosti. Sve pak što se pisalo hrvatskim narodnim jezikom, a ne samo liturgijskim crkveno-slavenskim, pripadalo je upravo toj "slovinskoj" ili "hrvatskoj" tradiciji pismenosti, isto onako kako je sve što se pisalo talijanski pripadalo "latinskoj". Dakako, pučka je književnost u hrvatskom kulturnom krugu mogla biti dvojezična samo tamo gdje je pučanstvo bilo dvojezično, gdje je i puk razumio "latinski". Toga na hrvatskom kulturnom prostoru nije bilo mnogo, a o pojedinostima zna se još vrlo malo. Hrvatska je književna historiografija imala prečega posla, a i instinktivno je izbjegavala osvjetl-

javati pučku književnu dvojezičnost, hrvatsko-talijansku, u dalmatinskim gradovima.

Za svakoga tko se imalo ozbiljno bavi tom dvojezičnom srednjovjekovnom književnosti svojim je djelom nezaobilazna Anica Nazor. Njezin je prinos poznavanju slavenske sastavnice toga dvojezičja mnogo znatniji nego se razabire samo iz naslovā u njezinoj imponantnoj bibliografiji. Uz objavljene radove koji su u osobito ozbiljnom smislu i znanstveni i izvorni tu su još izložbe, katalozi, te urednički i organizacijski rad, okupljanje suradnika, pri čem posebno mjesto zauzima vođenje Staroslavenskog instituta kojega važnost u cjelini hrvatske filologije danas doista nikomu ne treba objašnjavati. Njezine zasluge za naše studije doista su nemjerljive. Zato se radosno pridružujem svima koji joj u jubilarnom rođendanu izriču čestitke i s kolegama, prijateljima, poštovateljima, suradnicima i učenicima koji su se okupili oko ovoga zbornika posvećujem joj i svoj prinos. U njem pokušavam zacrtati sintetički prikaz predmeta kakav ne bi bio moguć bez svega onoga čime nas je ona obogatila.

Ovim nacrtom uključujem u svoje sintetičko obzorje razdoblja vrlo važna za razumijevanje starije povijesti hrvatske književnosti, a meni nije bilo dano da se njima pobliže pozabavim, sve to u nadi da će taj pokušaj nekomu pomoći pri snalaženju u njima i potaknuti da tu zaore dublje brazde. Cjelovit sintetički prikaz kakav je ovdje naznačen nastavlja se na onaj ishodišnih kasnoantičkih i ranosrednjovjekovnih razdoblja kakav sam već dao na uvid našoj filološkoj javnosti (KATIČIĆ 1994. i 1998). To nas dovodi do druge polovice 12. stoljeća, na prag potpuno razvijenoga srednjega vijeka.

Iz vremena oko 1200. potječe natpis nađen u ruševinama benediktinskoga samostana Rudina na padinama Psunja u zapadnoj Slavoniji. Njegova važnost ne stoji ni u kakvu razmjeru s njegovim opsegom. Sastoji se samo od dvije riječi uklesane latinskim slovima između dva križa: + *brat Ian* +. To je najstariji poznati tekst na hrvatskom jeziku s područja između Save i Drave. Ujedno je to najstariji spomenik koji svjedoči o uporabi latinice za pisanje hrvatskih tekstova, koja inače počinje tek u 14. stoljeću u prostoru oko Šibenika. Tako je hrvatska književnost već pred sam početak zreloga srednjeg vijeka pokazivala onu tropismenost koja ju je sve do u 18. stoljeće činila jedinstvenom među književnostima na slavenskim jezicima.

Već od polovice 12. st. sve je više očuvanih latinskih isprava. Svjedoče o njegovanoj pismenosti sasvim na razini onodobnih europskih standarda. Liturgijska igra kakve su one zagrebačke u pontifikalu s kraja 11. stoljeća potvrđena je za 13. st. u Trogiru. Pisana je, dakako, također latinski, a takva je identificirana i u jednom glagoljaškom misalu, pisana liturgijskim crkvenoslavenskim jezikom. Time je i opet potvrđeno hrvatsko književno dvojezičje.

Još pod kraj 12. st. nastalo je povijesno djelo, Ljetopis Popa Dukljanina. Ono pripada dukljanskoj književnoj predaji, ali je ušlo i u tekstovni kompleks hrvatske. Verzija koja se smatra izvornom pisana je latinski, a očuvana je i druga na pučkom hrvatskom jeziku. U nju je unesena predaja o nasilnoj smrti kralja Zvonimira, koje

u latinskoj nema, književno oblikovana pod utjecajem češke glagoljaške legende o smrti kralja Većeslava. Ta je pak bila ušla u hrvatsku glagoljašku tekstovnu predaju. Pokazuje se tu trag vrlo ozbiljnoga književnog rada sasvim u duhu razdoblja romanike (KOLUMBIĆ 1993).

Pod kraj 12. st. došli su u hrvatske zemlje viteški redovi templara i ivanovaca i uspostavili su mrežu svojih samostana. Na prijelazu u 13. stoljeće pridružuju im se cisterciti, a u istom tom stoljeću još dominikanci, franjevci i pavlini. Osnovali su brojne samostane po raznim krajevima hrvatskih zemalja. To je obogatilo kulturnu fizionomiju hrvatskoga prostora i učinilo ju raznolikijom. Osobito posljednja tri reda bila su znatna za naobrazbu i književnost. Franjevci i pavlini i za glagoljašku.

Pod biskupom Stjepanom II. (†1247.) došlo je do izrazitoga kulturnoga procvata u Zagrebačkoj biskupiji. Uređene su škole za izobrazbu svećenstva. Pored zagrebačkoga osnovan je i čazmanski kaptol. Na obima se pomno njegovala latinska pismenost. U Zadru su dominikanci osnivali visoko učilište, na kojem je u sljedećem stoljeću otvoren *studium generale* i može se smatrati najstarijim sveučilištem u hrvatskim zemljama. Djelovalo je neprekidno od 1396. do 1807., kada su napoleonske vlasti raspustile zadarski dominikanski samostan, pa je ukinuto i sveučilište (KRASIĆ 1996. i VEREŠ 1996).

U 13. su stoljeću glagoljaši redigirali misal po rimskim propisima i pri tome se služili, gdje god im je to bilo moguće, autentičnom baštinom ćirilometodskih prijevoda. Njihova strogo rimska liturgija, za koju su knjige i deklarirano bile redigirane "po zakonu rimskoga dvora", nije ih se odrekla. Oko polovice 13. stoljeća konačno je utvrđen kanonski status slavenskoga bogoslužja u rimskoj crkvi. Papa ga je, kako je gore već rečeno, odobrio na područjima gdje se bila učvrstila takva tradicija. Tu, barem načelno, ništa više nije bilo sporno.

Ocrtava se tako književnost obilježena zahtjevnošću karakterističnom za doba romanike. Mladići počinju odlaziti na sveučilišta. Za hrvatske su zemlje u prvo doba najvažniji Bologna i Pariz. Najznatnija je književna osoba toga razdoblja splitski arhidakon Toma, povjesničar svoje crkve. U velikom je djelu skupio povijesne podatke splitske pisane predaje. Studirao je u Bologni i tamo doživio propovijed sv. Franje. Bio je splitski bilježnik i znalački sastavljao isprave. Predstavljao je znamenitu bolonjsku pravnu školu, a ona i druge bitno su utjecale na sastavljače dalmatinskih gradskih statuta. Ta je književna djelatnost započela još u 13. st. i intenzivno se nastavila u 14., kad su se u jadranskim gradovima zaoštrili sukobi između puka i vlastele. U korak s time ide i Zagreb. Oko 1334. nastaje statut kaptola zagrebačkog iz pera znatnoga pisca, Ivana arhidakona goričkoga¹. I glagoljaši prate taj razvoj pravne literature u korak. Najvažniji, ali ne jedini, spomenici su tu Istarski razvod, kojemu je najstariji tekstovni sloj od 1257., i Vinodolski zakon od 1288. Pisanje glagoljaških

¹ To je srednjovjekovna slavonska župa Gorica oko Karlovca, u kojoj je uređen arhidakonat zagrebačke biskupije, a ne kud i kamo poznatija Gorica (Gorizia) na talijansko-slovenskoj granici.

statuta nastavilo se do u 17. st.

U 14. stoljeću u dalmatinskim se gradovima jako potvrdila historiografija. Tu se sad javljaju obrazovani svjetovnjaci. U Splitu su to patriciji Miha Madijev *de Barbazanis* i anonimni kroničar iz roda *a Cutheis*. Već se u splitskom statutu patriciji ponosno iskazuju kao potomci slavne rimske Salone. I Miha Madijev to ističe, i dodaje da su Salonitanci potomci izbjeglih Trojanaca što su onamo došli s Antenorom, a svoj prikaz splitskih događanja uklapa u povijest rimskih careva i vrhovnih svećenika. U svem se tome već najavljuje humanistička opčinjenost antikom. U Zadru je pak Pavao Pavlović (*de Paulo*), i on patricij i svjetovnjak, napisao kroniku svojega života i javnoga rada. Time najavljuje humanističku samosvijest i njoj svojstveno potvrđivanje vlastite osobnosti (KATIČIĆ 1979).

Sve njih nadvisuje anonimna *Obsidio Iadrensis*, opis mletačke opsade Zadra godine 1346., bogat, sadržajan i borben. Pisac joj je vjerojatno, kako se obično uzima, zadarski nadbiskup Nikola Matafar, jedan od prvaka stranke protivne Mletcima i pisac učenoga i pravnički razrađena kanonsko-liturgičkoga priručnika, dakako latinskoga, u kojem se predstavlja kao *Nicolaus, miseratione divina archiepiscopus Iadrensis in Sclavonia* – “Nikola, po božanskoj milosti nadbiskup zadarski u Slavenskoj zemlji”. U istom je stoljeću u Dubrovniku nastala Milecijeva kronika. Do nas je došla samo u ulomcima. Grubim izrazom i sadržajem usredotočenim na poštivanje svetih moći ne daje naslutiti što će za kojih dvjesto godina Dubrovnik biti u književnosti. I kotorski biskup Drža Melicijak (*Darsa Meliciacus*) napisao je pak jedno crkvenopovijesno djelo.

Dalmatinska je hagiografija u to doba također poprimila zahtjevnije oblike. U splitskom krugu nastao je i niz razrađenih kronikalnih zapisa iz hrvatske povijesti koji svjedoče o oživjelom i patriotskom interesu za nju. To su interpretacije davno prošlih stanja i zbivanja. Iste je naravi i njima suvremen ulomak zagrebačke kronike Ivana arhidakona goričkoga. U Zagrebu je pariški student, biskup Augustin Kažotić (†1322.), rodom Trogiranin, reformirao katedralnu školu. Na njoj se učila gramatika, teologija i filozofija. Poticaje za to donio je jamačno sa Sorbonne. U zagrebačkoj metropolitanskoj knjižnici očuvao se i zbornik francuske viteške lirike.

U 14. se st. pojavljuje svjetovnjačka naobrazba kakve u prethodnima nije bilo (KATIČIĆ 1979). To je korak prema renesansnim strujanjima. U Zadru sad bogati trgovci sami pišu svoje oporuke. A u njima se nalaze i popisi bogatih knjižnica. U njihovim se kućama uz latinski čitalo i talijanski, hrvatski i francuski. Na jednoj je takvoj polici stajala i Božanska komedija.

Procvat se naobrazbe proširio i među magnatima. Knezovi Babonići Blagajski, slavonski dinasti, imali su kancelarije na visokoj razini latinske pismenosti. Neki među njima stekli su na inozemnim sveučilištima akademski stupanj magistra. Čini se da je knez Ivan, bivši ban “čitave Slavonije, Hrvatske i Dalmacije”, sam sastavio darovnicu u kojoj je lijepo ispričana jedna legenda. U njihovu su krugu nastale i kriv-

otvorine u kojima im se rod izvodi od rimskih Ursina, pa po tome i od rimskoga senatorskog roda. Prestižno legitimiranje antikom, te dotjeran latinski jezik nagovješćuju i na sjeveru humanističke afinitete i renesansne porive.

Isto se osjeća i na dvorovima hrvatskih dinasta knezova Šubića Bribirskih. I oni su držali notare koji su im latinski sastavljali lijepe vladarske isprave. Imali su dvorske liječnike, a i sami su bili obrazovani. Ban Mladin II. mnogo je čitao Bibliju i revno podupirao vjersku i kulturnu djelatnost franjevac. Njegov je dvorski liječnik bio Guglielmo de Varenana, jedan od najuspješnijih medicinskih pisaca svojega vremena. On je jedno svoje djelo svečano predao banu Mladinu u Zadru, u crkvi sv. Krševana, s posvetom u kojoj kuje u zvijezde kneževu umnost i učenost. To, dakako, nije realan opis banove osobe, ali svjedoči o kulturnoj atmosferi koja je vladala na njegovu dvoru. Ne zaostaju mnogo ni drugi Šubići onoga vremena. Saznajemo o njihovim bogatim knjižnicama, dvorskim notarima i liječnicima, a Mladinu III. je na grobnicu u trogirskoj katedrali uklesana opsežna latinska pjesma u stilu vagantskih, u kojoj se on slavi kao *Croatorum clipeus fortis* – “čvrst štit Hrvata”.

Državina Šubića i državina Babonića povezuju tako onovremeni kulturni procvat na latinskom jeziku u cjelovito područje od dalmatinskih gradova na jugu do crkvenih središta na sjeveru. Državina knezova Frankopana Krčkih u zapadnim predjelima obuhvaćala je područje slavenskoga bogoslužja, pa su se tamo i javni poslovi vodili hrvatski. Najznatniji je pravni spomenik iz toga kulturnog kruga već spomenuti Vinodolski zakon. No glavni procvat pisanja hrvatskih isprava nastupio je, ako ćemo suditi po onima koje su nam očuvane, tek u 15. st. I ti su se dinasti legitimirali prestižnim Rimom i izvodili svoje podrijetlo od rimskoga roda Frangipani. Posjedovali su vrijedne glagoljaške knjige. Tako im je pripadao i Kločev glagoljaš, skupocjena knjiga 11. stoljeća.

U 14. st. nastaju najstariji očuvani glagoljski rukopisni misali i brevijari. Najznatnije je tu djelo knjižnoga umijeća, *ars libraria*, misal krbavskoga kneza Novaka Disislavića (1368.), koji ga je ispisao i možda iluminirao vlastitom rukom. I tu se vidi kako se najviša književna naobrazba proširila i među svjetovnjake. Na početku je 15. st. pisan prekrasno iluminirani Hrvojev misal, vrhunac glagoljaškoga knjižnoga umijeća. Naručen je bio za bosanskoga vojvodu i splitskoga hercega Hrvoja Vukčića Hrvatinića (oko 1350.–1416.).

S frankopanskom je državinom vezano i tiskanje najstarijega očuvanog glagoljskog misala (1483.) i brevijara (1491.) vjerojatno u Kosinju. Na to se nadovezao pozornosti vrijedan glagoljaški tisak, u Senju 1494.–1508. i Rijeci 1530.–1531.

Juraj Slovinač (*Georges d'Esclavonie*), rodnom Slovenac iz Brežica nadomak Zagrebu, a naobrazbom hrvatski glagoljaš, predavao je potkraj 14. st. na pariškoj Sorbonni. Poučavao je i elemente crkvenoslavenskoga jezika i pisma (glagoljicu i ćirilicu). Opisao je, kako je ovdje već uvedeno spomenuto, kulturnu situaciju hrvatskoga glagoljaštva, dvojezičnost hrvatske liturgije i književnosti, te zabilježio i nešto

podatke o Hrvatima glagoljašima koji su tada boravili na studijima u Parizu i okupljali se oko njega. Umro je kao kanonik u Toursu i ostavio zakladu da se tamo u katedrali na dan sv. Jeronima, zaštitnika glagoljaša, čita misa za njegovu dušu.

U 14. st. zahvatio je i hrvatske zemlje nemir pučke duhovnosti, karakterističan za to razdoblje. U susjednoj Bosni dobila je patarenska hereza duboko ukorijenjeno rasadište, a u Crkvi se bosanskoj utemeljila i organizacijski. Povremeno je bila prisutna i u dalmatinskim gradovima i u savsko-dravskom međurječju. O tome imamo, međutim, samo vijesti, ali nikakvih tekstova. U predaji književnoga korpusa, kakav je došao do nas, nije još prepoznat trag tih heretičkih previranja. To vidljiviji je ostavila uzavrela i bujna pučka pobožnost u krilu rimske crkve, karakteristična za razdoblje gotike. Svoj politički okvir dobila je ta nova duhovnost u obnovi ugarskoga i osobito dalmatinsko-hrvatskoga kraljevstva pod dinastijom Anžuvina (KOLUMBIĆ 1994: 24–35). Ta su strujanja, kao i drugdje u latinskoj Europi, potaknula razvoj bogate književnosti na pučkom jeziku. Dosta se od nje očevalo, još više se razabire da je postojalo, pa se izgubilo. To je vjerska lirika bratovštinskog tipa (KOLUMBIĆ 1994: 36-51). Karakteristične su tu laude Gospi. Takva je *Šibenska molitva*, ispjevana na način flagelanata, znatna i po svojem pjesničkom jeziku i po tome što je pisana hrvatski latinicom. A potekla je iz franjevačke književne radionice koja je uživala posebnu potporu bibriskoga kneza Mladina II. Šubića. I inače u to doba ulazi na tom prostoru u porabu latinica kao pismo hrvatskih tekstova. Pod kraj stoljeća nastala je glagoljaška zbirka vjerske lirike. U njezinih se deset pjesama prožimaju zapadni i domaći glagoljaški utjecaji i poticaji. Potekle su te pjesme iz vjerskog života gradskih bratovština. Kako god je ta poezija nedvojbeno nastala potaknuta književnim razvojem na Zapadu, i osobito s druge strane Jadrana, samo jednoj od pjesama u toj zbirci našla se paralela (PERILLO 1989), a nijednoj izvornik niti na talijanskom niti na kojem drugom jeziku. U bitnome je zasnovana na poetici glagoljaške liturgijske književnosti. U to su vrijeme u hrvatsku književnost ušli i romani o Troji i o Aleksandru, pa su se od hrvatskih glagoljaša proširili na slavenski Istok, prvo u Srbiju, pa onda sve do Bjelorusa, u zemlje dakle koje su poznavale vitešku kulturu.

Pučka pobožnost gotičkoga razdoblja našla je književni izraz i u crkvenoj drami (KOLUMBIĆ 1994: 87–151, 162–192, 197–218). Nisu to sada više liturgijske igre kakve su u razdoblju romanike na liturgijskom jeziku u crkvi izvodili klerici pri bogoslužju, nego prikazanja što ih izvode laici, bratimi, pred crkvom, na slobodnom prostoru. I tu se, dakako, očituju zapadni poticaji, ali se razvoj pjesničkih tekstova i dramaturgije može pratiti prema očuvanim spomenicima od lirsko-narativnih tekstova, pa preko dijaloških pjesama do njihovih adaptacija za scensko izvođenje i pravih dramatizacija, te do cikličkih drama koje su se izvodile kroz više dana. Nikoj od tih redakcija nije, kraj svih utvrdivih analogija, nađen zapadni izvornik iz kojega bi bila prevedena, a u njima se žilavo čuvaju nizovi stihova starijih sastavaka i svjedoče o tome da se tu prerađivalo i proširivalo starije i tradicionalno, a nije tek preuzimalo strano, ugledno i novo.

Pod kraj 14. st. i onda sve gušće u 15., pa dalje u zadnjim izbojcima sve do u 18. st. nastajali su glagoljaški zbornici neliturgijskih tekstova, uglavnom bogoslovnih, apokrifnih i legendarnih, te propovjedničkih, koji osobito svjedoče o bogatstvu književnih sadržaja i izgrađivanju književne izražajnosti. U cjelini tu je mnogo novih tekstova, ali se vjerno i uporno čuvaju i nedvojbeno stari, ako su nam i poznati samo iz mlađih knjiga. Njihov se utjecaj razaznaje u folklornoj književnosti i u stilistici hrvatskoga književnog jezika sve do dana današnjega. Jedan od najranijih takvih zbornika pisan je latinicom, a predložak mu je latinski prijevod grčke zbirke apoftegmeta.

Latinicom se u 15. st. pišu sve više, pa onda i tiskaju, pomoćne liturgijske knjige: psaltiri, oficiji i lekcionari. Poteklo je to s područja gdje je u crkvi liturgijski jezik bio latinski, pa je trebalo za crkveni puk prevoditi neke tekstove na njemu razumljiv jezik. Osobito je to vrijedilo za liturgijska čitanja, apostolska i prije svega evanđeoska. Tu je valjalo dati korektan tekst prema crkvenoj normi. To se činilo s velikom pomnjom. Stoga je lekcionar došao do nas u suvisloj tekstovnoj predaji kojoj dohvatljivi počeci sežu do u 14. st. Pri tome se pomno pazilo na usklađivanje s Vulgatom, pa i prevodilo iz nje, ali je jezični izraz bio oslonjen i na tradiciju glagoljaških liturgijskih tekstova, koji su se u dalmatinsko-hrvatskoj crkvi već od ranoga srednjega vijeka sve dosljednije redigirali prema Vulgati, upravo prema pariškoj njezinoj redakciji, dotjeranoj na Sorbonni, koja je preuzeta u liturgijske knjige Rimske crkve. Uspostavljena je tu dinamična ravnoteža između autoriteta rimskoga liturgijskog teksta, žive glagoljaške crkvenoslavenske tradicije i spontanosti pučkoga jezika.

Oko toga pitanja mišljenja još nisu posve usklađena, a nedostaju nam opsežna i detaljna istraživanja bez kojih se ne mogu donositi dobro utemeljeni zaključci o tome. O nastanku lekcionara i njegovoj jezičnoj redakciji zastupala su se različita mišljenja. Njihov pregled dao je GRACIOTTI 1973–1974: 165. Tu je prvo mišljenje da su se na području latinske liturgije za čitanja puku prevodile perikope iz Vulgate na pučki jezik bez ikakva obzira na glagoljašku tekstovnu predaju. Tako REŠETAR 1898. Tomu nasuprot stoji shvaćanje po kojem su lekcionari nastali postupnim redakcijskim pohrvaćivanjem crkvenoslavenskih liturgijskih perikopa glagoljaške tekstovne predaje. Tako poslije FANCEV 1934: I–CII. Tomu je shvaćanju blizak, ali, svjestan mnogoslovnosti te pojave, uvelike gibljiviji i oprezniji, HERCIGONJA 1975: 95–98 i 1983: 115–117. Bitan napredak u proučavanju povijesti teksta hrvatskoga lekcionara postigao je GRACIOTTI 1973–1974. On je pokazao da se teško može govoriti o neprekinutoj okomici od ćirilometodskog prijevoda preko glagoljaških liturgijskih knjiga do pučkoga hrvatskog lekcionara. No i on tek najavljuje odlučna istraživanja, bez kojih nije moguće čvrsto utemeljiti odgovor na to pitanje. Na temelju svega toga učinilo se ovomu piscu da je formulacija kakva stoji gore u tekstu za sada najprimjerenija.

Osobito tu mjesto zauzima lekcionar Bernardina Splićanina (1495.) s perikopama evanđeoskih i apostolskih čitanja, jezičnom stilizacijom prilagođen pučkoj čakavštini. Lekcionar se stao rabiti i na području crkvenoslavenskoga liturgijskog

jezika. On je poslije podvrgnut mnogim redakcijama, u kojima je onda prestiliziran i štokavski i kajkavski. Na dubrovačkom području nastale su redakcije pisane zapadnom ćirilicom (bosančicom). Ostao je u crkvenoj porabi sve do 19. st. Čitan pri bogoslužju svake nedjelje i blagdana, duboko je prožeo sav puk i uvelike predstavlja povijesnu okomicu hrvatskoga književnog jezika i njegove izražajnosti.

Tako je književnost u hrvatskim zemljama kroz sve vrijeme razvijenoga i kasnog srednjega vijeka ostala dvojezična, a gotika je i u njoj, kao i u drugim zapadnima, izražavajući pučku pobožnost narodnim jezikom pripremala renesansni razvoj. Znatni pak humanistički latinski pisci Nikola Modruški (†1480.) i Šimun Kožičić Benja (†1536.) pišu i kao glagoljaši, unoseći i u to pisanje humanističku jezičnu pomnju i novu misaonu živost. Uz njih je vrijedan spomena kao glagoljaš humanist još i senjski biskup Franjo Jožefić, također s početka 16. stoljeća. A kada u drugoj polovici 16. stoljeća mladi Marko Marulić i njegov prijatelj, drugi Splitsanin, Dmine Papalić zajedno obilaze ruševinama rimske Salone i skupljaju antičke natpise, ili pak drugi otkriva, a prvi prevodi na latinski hrvatsku redakciju Ljetopisa Popa Dukljanina, pokazuju, i oni, zorno kako je na hrvatskom prostoru humanizam bio nova i dublja zaokupljenost dvama jezicima (KATIČIĆ 1979).

Time je zacrtan razvojni put što vodi dalje, preko renesanse, koja se mogla istinski očitovati samo u primorskim predjelima, jer je sav ostali prostor pod udarom osmanlijskih naleta potonuo u borbu za golo preživljavanje, pa preko katoličke obnove, koja je snažno obuhvatila i skupila u jedno sav prostor kulturno ga integrirajući na stečevinama renesansne naobrazbe, te onda preko prosvjetiteljstva i nacionalnoga romantizma sve do novoga i do našega vremena. Taj razvoj se pak ne može obuhvatiti pogledom i razumjeti ako mu se ne pozna srednjovjekovno ishodište, pa i ono kasnije, u svojoj svojoj slojevitoj raznolikosti.

LITERATURA

- DAMJANOVIĆ, S. 1995. *Jazik otačaski*. Zagreb: Matica hrvatska.
- DAMJANOVIĆ, S. 2002. *Slovo iskona : Staroslavenska / starohrvatska čitanka*. Zagreb: Matica hrvatska.
- FANCEV, F. 1934. Vatikanski hrvatski molitvenik i dubrovački psaltir. Dva latinički pisana spomenika hrvatske proze 14. i 15. vijeka. *Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 31. Zagreb: JAZU.
- GRACIOTTI, S. 1973-74. La tradizione testuale dell'antico lezionario croato. *Ricerche slavistiche* 20-21: 125-167.
- HERCIGONJA, E. 1975. *Srednjovjekovna književnost. Povijest hrvatske književnosti* 2. Zagreb: Liber – Mladost.
- HERCIGONJA, E. 1983. *Nad iskonom hrvatske knjige*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.

- HERCIGONJA, E. 1994. *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- KATIČIĆ, R. 1979. Korijeni i pretpostavke hrvatske renesansne književnosti. *Zbornik László Hadrovics. Studia Slavica Hungarica 25*: 217–225 = *Pet stoljeća hrvatske književnosti 61*, Zagreb 1984, 419–429 = *Na kroatističkim raskrižjima*, Zagreb 1999, 75–85.
- KATIČIĆ, R. 1994. *Na ishodištu : Književnost u hrvatskim zemljama od 7. do 12. stoljeća*. Zagreb: Matica hrvatska.
- KATIČIĆ, R. 1998. *Litterarum studia. Književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja*. Zagreb: Matica hrvatska i njemačka verzija te knjige iz 1999. *Literatur- und Geistesgeschichte des kroatischen Frühmittelalters*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkan-Kommission, Philologische Abteilung 40.
- KOLUMBIĆ, N. 1993. Pitanje periodizacije starije hrvatske književnosti (Hrvatska književnost romaničkog razdoblja). *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru 31*: 177–197.
- KOLUMBIĆ, N. 1994. *Po običaju začinjavac : Rasprave o hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti*. Split: Književni krug.
- KRASIĆ, S. 1996. *Generalno učilište dominikanskoga reda u Zadru ili Universitas Iadertina: 1396–1807*. Zadar: Sveučilište u Zadru.
- NAZOR, A. 2000. The Glagolitic Script of Croatia. *Discovering the Glagolitic Script of Croatia*. Zagreb: Erasmus, 17–30.
- PERILLO, F. S. 1989. Ai primordi della lauda croata : la “Pisan svetoga Jurja”. *Ricerche slavistiche 36*: 37–58.
- REŠETAR, M. 1898. Primorski lekcionari XV. vijeka. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 134*: 80–160 i *136*: 97–199.
- ŠANJEK, F., J. TANDARIĆ 1984. Juraj iz Slavonije (oko 1355/60–1416) profesor Sorbonne i pisac, kanonik penitencijar stolne crkve u Toursu. *Croatica Christiana Periodica 13*: 1–23.
- VEREŠ, T. 1996. Dominikansko opće učilište u Zadru (1396–1807), prvo hrvatsko sveučilište. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

S a ž e t a k

To je nacrt sintetičkoga prikaza književnosti u hrvatskom kulturnom prostoru od prijelaza iz 12. stoljeća u 13., pa do prijelaza iz 15. u 16. st. U njem se upozorava na književne rodove koji su u to doba bili važni, a i na književne osobe, koliko se pojavljuju i ističu, te se pokazuje kako je taj razvoj pratio u stopu onaj koji se odvijao u svoj latinskoj Europi,

a pri tome je na razini posvećenoga bogoslužbenog jezika i zahtjevne jezične porabe u svako doba dvojezičan: latinski i slavenski. Na razini pučkoga jezika moglo je toga biti jedino tamo, gdje je neobrazovano pučanstvo bilo dvojezično. Koliko je na čitavom europskom Zapadu narodni jezik u književnom stvaranju stjecao veće značenje, toliko je i književnost na slavenskom jeziku na hrvatskom prostoru dobivala na opsegu i na važnosti. Da bi se to razumjelo, potrebno je dobro poznavanje glagoljaškoga udjela u tom sklopu i njegove povezanosti s pisanjem na hrvatskom narodnom jeziku. Za to pak ostaje nezaobilazno djelo i djelovanje naše svečarice.

Ključne riječi: književnost na hrvatskom prostoru od 12. do 16. st., glagoljaški udio, povijest književnosti, romanika, gotika

Z u s a m m e n f a s s u n g

DER GLAGOLITISCHE ANTEIL AN DER ZWEISPRACHIGEN KROATISCHEN LITERATUR IN DER ZEIT DER ROMANIK UND DER GOTIK

Es ist das der Abriss einer synthetischen Darstellung der Literatur im kroatischen Kulturraum von der Wende vom 12. zum 13. Jh. bis zu der vom 15. zum 16. Darin wird auf die in dieser Zeit wesentlichen Gattungen hingewiesen, auch auf literarische Persönlichkeiten, insofern solche hervortreten, und es wird gezeigt, wie diese Entwicklung diejenige im ganzen lateinischen Europa mitvollzieht, dabei jedoch auf der Ebene geheiligter liturgischer Hochsprache jederzeit zweisprachig war: lateinisch und slawisch. Auf der Ebene der Volkssprache kam das nur dort in Frage, wo auch die einfache Bevölkerung zweisprachig war. In dem Maße, in dem im gesamten europäischen Westen die Volkssprache in höherem Maße hervortrat, hat auch die slawischsprachige Literatur im kroatischen Raum an Umfang und Bedeutung gewonnen. Für ein Verständnis dieser Gegebenheiten ist eine eingehende Kenntnis des glagolitischen Anteils und seiner Verflechtung mit dem Schrifttum in kroatischer Volkssprache notwendig, wofür das Werk und die Wirkung unserer Jubilarin unumgänglich bleibt.

Schlüsselwörter: Literatur im kroatischen Kulturraum vom 12. bis zum 16. Jh., glagolitischer Anteil, Literaturgeschichte, Romanik, Gotik

Izvorni znanstveni članak

Autor: Radoslav Katičić

*Razred za filološke znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti –
Institut für Slawistik der Universität Wien*